

МИЛАН РАКОЧЕВИЋ

ЊЕГОШЕВА ОСУДА ДОСИТЕЈА

Негативно мишљење Петра II Петровића Његоша, пјесника, владике и господара Црне Горе, о Доситеју Обрадовићу, просвјетитељу и рационалисти, изложено у приватном писму из Трста књазу Милошу Обреновићу, господару ондашње вазалне Кнежевине Србије, 1837. године, иде у ред интересантнијих питања из наше културне прошлости.

Код нас је ово питање расправљано, најприје, почетком овог стољећа — последице династичких промјена у Србији, затим, и педесетих година — око стогодишњице Његошеве смрти, са различитим мишљењима и закључцима. А пошто нам се чини да су сви који су изrekli свој суд о овоме, заобилазили срж питања, износимо и своје мишљење.

I

Познати руски славист Пјотр Алексејевич Лавров (1856-1929) објавио је у Извјештају царске Академије наука у Петрограду три раније непозната писма из београдског Државног архива, 1903. године: писмо књаза Милоша Његошу и два Његошева писма књазу Милошу из Беча 15. јануара 1836. и из Трста 3. августа 1837, под насловом: „Књаз Милош о реформи српског правописа Вука Караџића и владика Петар II о Доситеју Обрадовићу.“ Пошто се ова преписка често цитира, још нигдје нијесмо срели сва три писма заједно па их овдје доносимо у цјелини.

1. Под № 529 књаз Милош пише 1. октобра 1836. из Крагујевца:

„Његовому високопреосвјештенству, господину Петру Петровићу Његошу Православному Епископу Цетињскому, владјатељу Црногорскому у Цетиње.

Како ми ово њеко време више православни мили Црногораца по своји дјели овамо долазе и враћају се, врло сам жељан био, запитати за ваше повољно здравље, и свагда сам с радошћу разумевао, да сте, хвала Богу, живо и здраво. Овом приликом, како се њеки ваши отечественици, бивши код мене, и изјавивши жељу своју, у Србију преселити се да би избегли свирепствија турског, у отечество своје враћу, не могу пропустити, да вас и писмено поздравим, желећи и од вас известити се, како се находите.

Ваши саотечественици показали су ми овде и црногорскиј пасош: „црногорско проводно писмо“ и драго ми је било видити, овакиј документ и у Црној Гори печатан.

Имајући сад једно такво писмо пред собом, издано у Цетињу месеца маја 21. год. 1836. № 112 не могу пропустити, да вам не приметим, да, колико ми је драго о успеху литерарном Црногорца уверити се, толико ми је жао, приметити, да у печатанију вашем писмо њ изоставља се.

Ово је за мене ново појављеније, тим што на печату, на ком је надпис „Црногорскога правитељствујушчега сената печат“ а тако и у писаним речима н. и. „Петар Милићевић“ писмо њ има, а у прочем печатанију не има га.

Ваше високопреосвештенство! све церковне славенске књиге нашега вероисповеданија, списане су кириловим писменима, с њ, православни Руси пишу њ, Сербљи и у Србији и у Аустрији пишу га такође, не иначе и Бугари, и сви се држе основанија славенског тежећи к јединој цељи, т. ј. једному славенскому језику, и обдржанију једине вере, т. ј. источне православне. Има једна рђава секта, вуковска названа, која њ изоставља и јошт' гдекоја измененија захтева, и све се бојим, да не буде отров ученија ове секте и до у Црну Гору, до сад свагда чисту и невредиму пребившу, приспео, а ако би то било, то би ми заиста врло тежко и жао пало, јербо је достоверно познато, да та секта изостављањем њ и увођењем некаквог ј, одводи од православлија и приводи к римокатоличеству.*)

Та је секта и овде почела била исто ученије распрострањивати, но ја сам то, у согласију с Г. Митрополитом карловачким Стратимировићем, предупредио, многе такве књиге у ватру бацивши, а многије читавим сандуцима побацавши.

* Примедба: Познат ће вам бити кустос Ц. К. Библиотеке, Копитар, Римокатолик, овај је та ученија развратна дао Вуку, а Вук вуче туђу будалаштину, не знајући ни шта вуче, ни за што. Но ово, молим, сами за себе задржите, да не дође до нечестиви ушију.

Зато не могу пропустити, да вас не молим, да обратите вниманије ваше на печатанија ова, да би и ваша типографија плодотворила на прослављеније чистога Словенства и чисте наше вере православне, које сте и ви, као и силни Руси и ми и Бугари, верни синови.

Овом приликом не могу прећутати да вам не саопштим ово дана добивену ми вест, вест истина печалну, но знамениту: православниј архиепископ карловачки у Срему, Стефан Стратимировић; преселио се у вечност 23. септ. око по ноћи између 22. и 23. и то чудесним и знаменитим за мене случајем.

Ја сам послао супругу и оба премила сина моја пре неколико дана у Цесарију на посећеније кћери моји удати у Земуну и Темишвару. Из особите жеље посетити старог, славног и заслужног г. митрополита Стратимировића ударили су они на Карловце, где и је г. митрополит, здрав здравцит, 21. септ. на ручак дочекао. У Карловци су тај дан ноћили, и сутра дан 22. септ. рано кренули су се даље у Петроварадин и Новиј Сад к Темишвару, г. Митрополит испратио иј је до Петроварадина, а после вратио се кући у Карловце. Описују, да се не може описати радост, коју је чуствовао видевши и дочекавши госте овакове. Тај дан на два саата и по пред поноћи легне спавати, и тек што заспи, викне свог камердинера и пошље га по доктора. Док је доктор дошао, он је издануо. Кажу, да га је шлаг трефио. И таквим случајем престабио се славниј старац у вечност. Бог да му душу прости и лака му земљица, многа је добра починио.

Желећи вашему високопреосвјештенству, да и ви дубоку старост, као и светиј Петар, блажене памјати стриц ваш, (и сад, о Боже, престабивши се И. Стратимировић доживео је пуни 80. година) дочекате, и славу њиову наследите, и поздрављајући вас љубезно с почитанијем јесам

2.

Пресвејетли Кнеже

Милостивиј Господару!

Почитајемо писмо Ваше од 1 вога октобра прошле године имао сам чест примити, из којег видим Ваше драгоцене расположеније к мени и народу црногорскоме, зашто приносим вашој свјетлости моју чувствителњејшу благодарност и молим свевишњега Творца, да сохрани Ваше за свакога Србина драгоцене здравље, за похвалу и срећу свега славеносрбскога народа.

Молим вас, пресијетли Кнеже, да ми опростите, што нијесам имао времена прије одговорити на почитајемо Ваше писмо: будући сам оно примио, пред самим мојим одласком из Црне Горе у Бечу, поради њеких посалах с аустриским правителством, црногорскијех, бе се сада и налазим.

Послије долазка мојега у овоме столничноме граду првом дужношћу поставио сам себи одговорити Вама, Свијетљејшиј Кнеже, на прељубазно мени Ваше писмо и изјавити у томе моје неограничено желаније виђети се с Вама лично и проговорити о многоме што би се тицало до ползе народа славеносрбскога, но обстојатељства нека неће ми дозволити моју давњајшу нелицемјерну жељу испунити.

Пресвијетли Кнеже! ви изволите изјаснивати у Вашему писму, да у књигопечатњи црногорској јесте познали нека правила ортографическа, са свијем противна правилама ортографије књигопечатани црковни славенски књига нашега вјероисповједанија, поради мене била би неограничена радост да бисмо сви славеносрби учинили међу собом једно правило књигопечатања, а особито срби и црногорци, но и то остаљам до тога времена доклен будем срећан виђети се с Вама лично и преговорити, како о томе, тако и о многијема другијема стварима, које би се тицале до среће подвластних нама народа.

У закључењу овога мојега писма имам чест поздравит Вас Пресвијетли Кнеже! наступајућим новим љетом, којег како и многих другијех всердечно желим Вама проводити са свом пресвијетлом Вашом фамилиом, у добром здрављу, спокојствију и благоденствију за похвалу и радост србскога народа.

С гљубочајшим мојим високопочитанијем и преданошћу имам чест бити Ваше Свјетлости Милостиваго Господара покорњејшиј слуга владика црногорски и брдци П. Петровић Његош.

У Бечу 15. јануара 1837.

3.

Ваша Свјетлости

Има неколико данах да се бавим овди у Тријесту чекајући прилике отправити се у Црну Гору и баш на два три дни пријед мојега одлазка допадну ми однекуд у руке сочињенија покојнога Обрадовича, препечатана у типографији Ваше Свјетлости. Ја сам се томе веома удивио и зачудио, како се допустило то у Вашу типографију препечатат, у типографију из које су дужни источници сладки и питателни православни истјецати, а не горки и отровни.

Свјетљејшиј књаз! то је јавно подруганије с благочестијем, које је корјен шџастија славенскога садашњег и будућег. Ја знам истинито да Ваша Свјетлост, како се у друге ствари умно владате, тако би сте и тај разврат од својега народа удаљили, да Вам нијесу ту ствар наопако представили Ваши служитељи, којизи то зло сјеме нијесу намјеравали и посијали на штету благочестија ни иза шта другога до из сопственога интереса.

Таквиј случај принуђаје молити Вас покорњејше, да заповиједите вишеречена сочињенија не пуштати из Ваше типографије и да их забраните у Ваше Књажевство свакоме читати и имати, као што и друга сва правитељства зла и развратна сочињенија запрећују.

Ја просвјештеније љубим, но оно просвјештеније, које је полезно нашему народу, које је саобразно данашњијема обстојатељствама нашијема и којег је темељ благочестије; а просвјештеније развратно, којему су зли основи учињени на подруганије светиње славенске, нити ја љубим, нити ће ниједан управомисљашчиј славјанин.

Ја бих Доситеја почитова̂ да је умио свој дар душевниј обратити у корист нашега народа, али га обратити није умио, и зато га презирем, како човјека који није видио у што се садржи срећа народа, што ли му може причинити несрећу, и како човјека који је био некеме оруђе подсмјеланија над благочестијем.

В прочем поздрављајући Вас љубезњејше имам срећу бити с високопочитанијем Ваше Свјетлости предањејшиј слуга владика црногорскиј П. Петровић Његош.

У Тријесту 3-га Августа 1837¹.

Уз напомену да су сва предња писма писана славеносрпским, а оvdје дата модерним правописом са свим оригиналним изразима и грешкама, треба савременог читаоца укратко упознати с неким историјским тренуцима оног времена. Књаз-Милошево писмо је, свакако, прво послије оног што га је Његош добио 3. марта 1836, у којем га је књаз опоменуо да га Порта подстиче на напад и покораване Црне Горе. Писано је послије Милетине буне „против кнежеве самовоље 1835“, што је „нерасудног кнеза Милоша уверило да му је Вук из Земунa казао сушту истину“.² Иако се спотиче о црногорски пасош, вјероватније је да га је наљутило штампање новим правописом Вукових „Пословица“ на Цетињу 1836, чије је објављивање на побуду Мушицког омогућио управо Стратимировић. Најзад, треба напоменути да је Милош био неписмен и „окружен сумњивим људима, понекад и обичним протувама, који су са свих страна

¹ П. А. Лавров, Књаз Милош о реформи сербскога правописанија Вука Караџића и владика Петр II о Доситеју Обрадовићу, Извјестија Отдјеленија русскога јазика и словесности Императ. Академии. Наук VIII, 3, 1903, стр. 327—335.

² Миодраг Поповић, Вук Стеф. Караџић, 1789—1864, Нолит, Београд, 1964, стр. 276.

похитали у Србију на звек „господаревих“ талира, па је „уз такве саветнике, разуме се, био далеко од правих погледа на питања просвете и културе,³ што му и Његош у другом писму очигледно пребацује, вјероватно, сасвим оправдано.

А и Његош је тада доживљавао праву државничку драму која је битно утицала на сав његов будући рад. Његош је тада са Борђијем Петровићем кренуо по други пут у Русију. Већ тада је под сталном присмотром шпијуна, капетана Орешковића, који га прати у стопу. У Бечу га Горчаков одвраћа од пута у Русију, упознаје са тада свемогућим кнезом Матернихом коме, изгледа на Вукову иницијативу, пише оду чије штампање спречава сам Матерних, одбија посјету турском посланику и одлучује да оде у Француску, јер је „у Бечу био бесан на све цареve и владаре“. И то му спречава руски двор који га, послије новог покушаја враћања натраг, у суштини интернира у Пскову, гдје је чекао резултат Гагићеве истраге у Црној Гори. По позитивном исходу истраге стигао је 18/30. маја у Петроград, састао се са царем који је „повећао годишњу помоћ са 1000 на 9000 дуката“ и 12/24. јуна кренуо у Црну Гору, да би с пута писао перјанику Радвану Мрчарици да припреми све за дочек руског потпуковника Ј. Н. Озерецковског. Ипак су му у Русији пребацивали његов вјерски либерализам и цар му је, изгледа, поштедно натрљао главу, услед чега и озбиљни Лавров у уводу уз предња писма наводи: „Занимљиво је да су на владу дјеловали примјери других влада које су прогониле зла и развратна дјела.“ Нема сумње која се влада овдје подразумева . . . Разумије се да овај одзив, изражен у писму нешто оштрије, треба објаснити личним стањем у којем је одзив био изражен, положајем црногорскога владике и чувара основних принципа српског народа, при чему је и само порицање изазвано само „једном страном књижевне дјелатности Обрадовића“.

II

Руско објављивање горњих писама за 90-годишњицу Његошева рођења примијетила је наша културна јавност. Јован Радонић ју је само забиљежио у „Летописовим“ биљешкама,⁴ док неко (вјероватно уредник Павловић) у београдском „Делу“, послије краћег навођења садржаја писама, као „познату ствар“ наводи „да су ова писма кнезу Милошу диктовали Вукови про-

³ Буро Гавела, Огледи и критике, СКЗ, 478, Београд, 1979, стр. 276.

⁴ Летопис Матице српске, Нови Сад, 1904, стр. 291 (Белешке).

тивници“, па наставља: „Али је интересантније ово писмо владино о Доситеју, тим више што је владика иначе био човек који је својим умом далеко био изнад својих савременика. По овојме владину мишљењу може се добити унеколико јаснија слика оног ужаса и презирања са којим је дочекан Доситије педесет година раније, када је српски свет био више одан вери а много мање образован“, закључујући да би писма била много приступачнија да их је пре Лаврова објавио „ко од наших“.⁵

Између два рата се нико није освртао на то питање. Поново га је оживјела студија академика проф. др Мите Костића „Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века“, 1952. године. Настојећи да објективно историјски испита и оцијени Доситејев рад и не скривајући његове утврђене грешке и неправилности, аутор износи да су против Возаревићева издања Доситејевих дјела „не јавно, него приватно“ били Вук и Његош, па, прихватајући Скерлићево мишљење, износи да је Доситеј лијепо писао о Црногорцима и да зато „субјективног разлога да буде против Доситеја Његош није могао имати“. Зато сматра да је Његошево писмо књазу Милошу изазвао „осветни мотив враћања милог за драго“, тј. да је Његош онако писао Милошу зато што му је он пребацио употребу Вукова правописа у државној штампарији на Цетињу. „Укратко: кнез Милош је први напао Његоша што дозвољава да се у државној штампарији штампају књиге Вуковим, за православље отровним правописним учењем, на што је Његош за узврат Милоша напао што допушта да се у србијанској штампарији штампају књиге са Доситејевим, за православље отровним учењем.“⁶

Мишљење др Костића је подстакнуло проф. др Николу Банашевића да 1954. године, у 19. броју „Побједе“, објави чланак „Доситеј Обрадовић и Црногорци“, који ће доцније редиговати за књигу о Доситеју. Одбацујући сва пређашња тумачења и осуђе Његоша, проф. др Банашевић каже: „Мени је тешко веровати да би Његош, и поред својих људских мана, устао против једног угледног књижевника из освете према неком трећем. — Објашњење ће пре бити у њиховим супротним темпераментима и различним, да не кажем идеологијама, него настројењима. Црногорски владика је, без обзира на своју далеко већу песничку обдареност, везан много више за народни живот и традиције, чак и црквене, него хоповски калуђер који је извргао критици и руглу многе старе установе и обичаје“ . . . „Да су припадали истом нараштају, да је своје учење, прилагођено времену и људима, Доситеј ширио пола столећа доцније, сва је прилика да га Његош не би онако жучно напао, али би се свакако туђио од њега“. Др Банашевић закључује: „Није овде само језик у

⁵ „Кнез Милош о Вукову правопису и Његош о Доситеју“, Дело, Београд, 1904, стр. 144—145.

⁶ Др Мита Костић, Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века, SANU, СНС, II 2, Београд, 1952, стр. 273—278.

питању: између Вука и Његоша, с једне стране, Доситеја и Стерије, с друге стране, постојало је оно што се судским жаргоном зове „инкомпатибилност нарави“, а то је и у либералним земљама довољан разлог за развод брака — без ичије кривице.“⁷

У таквој ситуацији су, разумљиво, приређивачи и коментатори Његошевих писама, издатих у склопу објављивања Његошевих дјела, према излагању др Дурковић-Јакшића, истакнули „разлоге зашто је Његош тако писао: 1. одговор кнезу Милошу на његову замерку у погледу употребе на Цетињу Вукова правописа, 2. Вуков утицај на Његоша, 3. строга руска цензура и 4. Његошев став у одбрани вере“, на што др Дурковић-Јакшић надовезује и своје мишљење: „Није искључено да су на Његоша утицали и тршћански Срби, који су сигурно пратили Доситејева дела, као човека који је неко време служио код њих у Трсту. Можда је зато Његош и писао из Трста, или је то опет учинио зато да се не каже да га је Вук наговорио ако би писао из Беча“. И даље: „У тој распри настрадао је код Његоша Доситеј. Његош је њега напао. То је он учинио под сугестијама других, који су му говорили о Доситеју, али са тим сугестијама он се морао као владика и сагласити, нарочито по питању оних места у Доситејевим делима где се он критички односио према неким верским проблемима. У заносу да се освети Милошу, Његош је изрекао као владика осуду над Доситејем.“⁸

Учитељски жучном се према Његошу показала и Војвођанка Теодора Петровић у иначе паметно написаном чланку „Митрополит Стратимировић и Доситеј Обрадовић“, гдје је написала: „Да Стратимировић није могао волети Доситеја, чини нам се врло природним ... Но, он се ипак никад није о Доситеју неповољно изразио ... онако како је то учинио Његош у писму кнезу Милошу ... Да је ово речено бар педесет година раније, и да је то рекао Стратимировић, још би се некако могло разумети и оправдати ... Само да не би изгледало да смо сувише строги према Његошу, а благи према Стратимировићу, морамо одмах рећи да са Стратимировићеве стране измирење није било потпуно“.⁹

Треба забиљежити и још нека негативна мишљења. Душан Матић пише: „Пред крај рата, 1944. године, до руку ми је дошло оно чувено издање његових (Доситејевих) дела 30-година прошлог века, његовог првог издања у тек ослобођеној Милошевој

⁷ Др Никола Банашевић, Доситеј и Црногорци, у књизи „Доситеј Обрадовић, СКЗ, 370, стр. 38—43.

⁸ Др Љубомир Дурковић—Јакшић, Србијанско-црногорска сарадња (1830—1851), САНУ, Београд, 1957, стр. 132.

⁹ Теодора Петровић, Митрополит Стратимировић и Доситеј Обрадовић, „Ковчежић“, II, Београд, 1959, стр. 11—13 и у књизи „Доситеј Обрадовић, СКЗ, Београд, 1962, стр. 157—158.

Србији, оног издања због кога је Његош, овде још у улози владике, писао кнезу Милошу ...¹⁰ Академик проф. др. Војислав Бурић пише 1961: „Имао је само два озбиљна противника међу српским писцима, али два највећа — Његоша и Вука ... Али и Његош и Вук — у ономе што је најбоље код њих и због чега су велики (да не помињемо и појединости које их приказују као праве следбенике) — остали су у оквирима критичког принципа Доситејевог, који захтева да се овештало замењује новим, да се позитиван живот свуда буди и гони напред“¹¹ Ту је сувише субјективно иступање. С. Матића: „Непријатељски став је био неизбежан. Непријатељски став је Његошу диктирала црква, солидарност, дисциплина и послушност према врховном поглавару српске цркве, ма колико изгледа Његош обилазио тога поглавара“¹² Не треба пропустити ни напомену да се овом питању узредно изјаснио и Милован Билас у својој монографији о Његошу: „То су били само остаци његове прошлости и руских утицаја. Никад више није Доситеја грдио. И сам је хтио ићи путем који је показао Доситеј у име разума и науке.“¹³

Са свим пређашњим мишљењима се, коначно, не слаже савремени црногорски научник проф. др Новак Килибарда који у овећем чланку „О Доситеју поводом Његошове критике његових књига“ износи, по нашем мишљењу, много исправнија гледишта од осталих. „У критици Доситејевих књига није калуђер пригушио пјесника и мислиоца, него је управо владика, државник и пјесник-мислилац стао у одбрану борбене православне цркве пред којом су стајали велики национално-ослободилачки задаци“. Доситеј, по његову мишљењу, није познавао сав српски народ него је „дословно усвојио“ западњачке замјерке цркви, „идентификовао народни живот са изразима фанатизма и примитивизма“ и послје је питања: „Ко је више погријешио у судовима о Доситеју: Његош или Скерлић“, др Килибарда, оправдано али уско, закључује: „Случај је хтио да Доситеј Обрадовић, и поред чињенице да има крупних заслуга, остане на челу колоне наших књижевних људи који вјерују да је „туђа коза пуна лоја“.¹⁴

¹⁰ Душан Матић, Мислим на Доситеја, „Доситеј Обрадовић“, СКЗ, 370, Београд, 1962, стр. 326—328.

¹¹ Војислав Бурић, Предговор у Изабраним списима ДО, Матица српска и СКЗ, Нови Сад—Београд, 1961, стр. 38.

¹² В. Бурић, „Доситеј Обрадовић“, СКЗ, 370, Београд, 1962, стр. 348.

¹³ Milovan Djilas, Njegosch oder Dichter zwischen Kirche und Staat, Fritz Molden, Wien-München-Zürich, стр. 162.

¹⁴ Др Новак Килибарда, О Доситеју поводом Његошове критике његових књига, Овдје Титоград, 1981, број за март, стр. 9—10.

III

Треба, истине ради, као нетачно одмах одбацити укоријењено мишљење да је Скерлић крив за осуђивање Његоша у вези с Доситејем. Иако није боловао од љубави према Његошу и Црногорцима, те је суд о њима доносио „преко колена“ и у томе доста гријешно, у овом је питању само подржао и објаснио мишљење Лаврова и „Дела“. Тако се искристалисало мишљење да су у Русији Његошу пребацили његове сувише либералне вјерске погледе, па је он под утицајем Вука и, можда, тршћанских православаца осветнички вратио шамар књазу Милошу преко „мртвог Доситеја“. Скерлића је могуће оптужити зато што је, по др М. Бегићу, „изнио на лебима Доситеја Обрадовића“ и што није трио супротстављање његовом мишљењу због чега је пријетио пиштољем чак и А. Г. Матошу.

До те заблуде је довело и то што су сва изложена тумачења, изузев оног др Килибарде, доношена као личне претпоставке без научног испитивања и оправдања. Већ тиме су поменути наши научници, третирајући Његоша као послушног бачића без сопственог мишљења, истоме ускратили општепризнату слободу да о културним питањима може да има свој властити суд. Не осврћући се на праву историјско-материјалистичку истину, направили су низ грешака само да би очували неправедно увеличани значај једног на штету вриједности рада другог нашег великана.

Прва и основна грешка, из које произлази низ других, свих њих, је у томе што уз помињање извјесних разлика, неједнаких темперамената, „инкомпатибилности нарави“, Доситејева незнавања стања српског народа „с друге стране Саве и Дунава“ (као да га је Његош познавао!) итд, нико није напоменуо да је до тога сукоба стварно морало доћи (и добро је што је тако било) као до судара подвојености нашег народног духа. Ту подвојеност, међусобно крајње нетрпељиву, Скерлић је оцртао као став рационалиста, чији је типични представник „западњак“ Доситеј, и романтичара, чији су највиднији представници Вук и Његош, и које је осудио као да нијесу баш они открили нашу културу страном свијету. Иначе се та раздвојеност код нас од најстаријих времена показује: у некритичком повлађивању културном Западу без обзира колико та култура води рачуна о човјеку и човјечности, с једне, и поштовања домаће народне културе коју је по својој мјери стварао сам народ у вјечитој борби против завојевача и експлоататора, с друге стране. А првом смјеру је, несумњиво, припадао Доситеј, који је сматрао да се све може свршити, као „одувати прашину с длана“, безрезервним прихватањем јозефинизма, због чега га је Његош, коме и сам Скерлић признаје да је „имао дубоко национално осећање и осетио је народну душу као ретко ко у српској књижевности“ и морао „презирати“, јер он је добро знао да није сазрело вријеме за укидање манастира и отварање школа.

Просто је невјероватно да нико од поменутих није схватио и разумио најједноставнију чињеницу да се наведена преписка водила између двојице господара — Србије и Црне Горе, а не између двојице пјесника, због чега је и настала читава збрка. А владари и пјесници гледају на ствари различитим очима, о чему у свјетској историји имамо безброј доказа. Није Његош писао неписменом српском књазу као ондашњи пјесник, већ као господар једне земље, који се свим силама бори за слободу и проширење своје државе, другом господару који иде за истим али сматра да се циљу прије стиже дукатима и дипломатијом а не јунаштвом. И, друго, црногорски владар је осудио издавање Доситејевих дјела у српској државној штампарији јер је сматрао да у датој стварности српског народа Доситејеве идеје не одговарају и да више служе туђину него српском народу.

Његошев гњев против Доситејевих идеја 1837. године је, вјероватно, изазивало „Писмо Харамплију“ с уводним стиховима у славу Јосифа II, од којих овдје издвајамо „Срећу кћери српских“:

„Срећне смо ми, срећне кћери српске
 И све девојке влашке и мацарске:
 Нећемо се више бојат' манастира,
 Нит' божијег одрицати мира;
 Љубав чисту нећемо гасити,
 Нит' јестества законе газити!
 Благо нама, ми ћемо бит' мајке
 И раћати Цесару јунаке;
 За сав род наш ми ћемо г' молити,
 Са сузама њему говорити:
 „Светла круно, Јосифе велики,
 Простри милост твоју на род српски!
 Обрати лице и твој поглед благи
 На дедова твојих народ драги,
 На Србију бедну и на Босну
 Које трпе работу несносну!
 Буди подобан неба господару,
 Дико света, пресветли Цесару!
 Изли на свет превисоке даре,
 Подај Болгаром њихове бољаре,
 Твојим Србљем витезове старе
 И Грецији њезине Пиндаре!“¹⁵

Знајући кад је и у каквим идејним приликама ово писано, не може се Доситеју пребацити оваква химна Јосифу II и реформама што их је спроводила његова мајка Марија Терезија и он као њен сувладар и доцније сам. Доситеј зна да просвијет-

¹⁵ Доситеј Обрадовић, *Изабрани списи*, 14, МС и СКЗ, 1961, стр. 42.

љени апсолутист те напредне реформе спроводи да би му широке народне масе осигурале војнике против бројних непријатеља Аустрије и да ослањањем на њих може учврстити свој апсолутизам против владајућег племства и цркве чија имања немилосрдно узапћује у своју корист. Па и ако се не заузима за прости народ, ипак овоме колико толико користе ћесареве реформе макар и најмањом заштитом од владајућег племства. А да би за све то придобио и народ, треба му, већ по мишљењу просвјетитељства, пружити одговарајуће штиво на домаћем, народном језику. Што ће зато народ пролити више крви и манастири изгубити своју ударну моћ, то је најмања жртва која се на крају крајева исплати и Србима у Аустрији.

Ипак, иако говори о свом владару под којим он и његови живе, Доситејева усхићеност и удворљивост, којима пропагира водећу државну политику, немило дира сваког трезвеног и борбеног читаоца. Поред осталог, није му право што Доситеј наступа у име више народа, а чак ни српски народ и крајеве добро не познаје. Шта ће, на примјер, помислити данашњи Муслиман из Босне и Херцеговине кад прочита: „Бошњак и Херцеговац Турчин он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унуци: Бошњаци и Херцеговци, догод бог свет држи. Они се зову Турци док Турци том земљом владају . . .“¹⁶ У нашој критици је одавно опажено да Доситеј није описивао ствари какве стварно јесу него какве треба да служе његовом рационализму. Он се задовољио ставом пропагатора и, попут старог симпатичног проте или савременог страначког новинара, износи оно што би требало да буде по узору слободних народа и зато се „није морао бојати да ће због својих смелих погледа имати судбину Јана Хуса, Савонароле, Мишела Серве-а, Бордана Бруна, Дореа и многих других „јеретика“ који су живи спаљени. Није могао очекивати ни да ће његове књиге по наредбама највиших власти бити сажежене, као . . .“, јер се није „радовао великом преображају у Француској, нити се жалостио због цветања апсолутизма у средњој Европи и у Русији. Напротив, он претражује по свој историји, и старој и савременој, „просвећене“ деспоте да им отпева који тропар, окади их измирном и припали им свећицу захвалности“, како пише Јаша Продановић.¹⁷

Доситеј се, изгледа, разочарао кад је доживео да развој демантује његове раније идеје. Одмах после смрти Јосифа II, у пјесми „Све што мене окружава . . .“ 1793. стари „хедонист“ песимистички пјева:

¹⁶ Доситеј Обрадовић, *Ibidem*, стр. 45.

¹⁷ Јаша Продановић, *Наши и страни*, приредио Божидар Ковачевић, СКЗ, 306, Београд, 1949, стр. 30—31.

„Све што мене окружава, све то са мношћу тужи:
 Нити птица птици поје, нит' се с другом дружи.
 Отзив мени из горице с плачем одговара,
 Зефир ми се међу лишћем на жалост претвара.
 И потоци с ладном водом сви са мношћу уздишу, —
 Проливајте, очи моје, горки суза кишу“.

Зато ће 1804. ускићено заплети: „Востани, Србије! (Давно си заспала,) У мраку лежала; (Сада се пробуди,) И Србље возбуди!“¹⁸, јер га је устанак „сиротиње раје (која глобе давати не може“), најзад, довео памети, што ће, на интервенцију Стратимировића, преласком у Србију и савјетом Караборбу да рачуна једино на сопствене снаге, само потврдити.

И књаз Милош је оправдано дозволио издавање Доситејевих књига у државној штампарији. Вјероватно га је, на предлог околине, дозволио зато што није имао кога другог српског књижевника да представи као израз српског културног духа, док је ученијој околини, антивуковски расположеној, Доситеј као Банаћанин одговарао. С друге стране, Милошу је могло годити Доситејево пропагирање просвијећеног апсолутизма на штету племства и црквене организације; он се уз ослобођење Србије трудио и за уздизање себе и своје породице, а Вук нам је описао и стање православних калуђера за његово вријеме, док је покушај увођења племства у Србији исмијао на свој, народу блиски начин. Због опште неписмености знао је да Доситеја могу читати само они који би се могли супротставити његовом деспотизму.

Али је све то морало друкчије изгледати Његошу који је и из историје и из властитог искуства знао да Црногорци и Срби не могу у невољи рачунати ни на кога до на православну Русију, а најмање на Аустрију која је Његошу загорчавала дане и ноћи, због које је, отприлике, протјерао и раскућно „гувернадуровиће“ да се не би и у његовом најинтимнијем кругу залегли њени агенти, и која се сасвим друкчије понашала према Црној Гори него према Кнежевини Србији. А што овај „Вјерољуб Родољуб“ мјесто политичке напада антиклерикалну усмјереност Доситејеву сасвим је разумљиво кад се зна његова политичка игра с Аустријом, добијена лекција од руског цара, посјета турском конзулу у Бечу на повратку из Петрограда, као и то да су иначе овлашно вјерни Црногорци једначили српску народност са чувањем православне вјере. Он, чији су „народност ми србинска, ум и душа славјанска“, вјерујући само у домаће снаге да ће ослободити земљу, боји се да ће ширење Доситејевих списа у неослобођеној Србији поткопати и вјерске и националне основе, па зато и лично наступа. Да су ти списи, исто као и у првом издању, објављени гдје у Аустрији или Немачкој, вјероватно би било исто као са одобрењем Вукова пре-

¹⁸ Доситеј Обрадовић, *Изабрани списи*, стр. 355.

вода Новог завјета. Али су објављени у Србији и то је изазвало Његошев протест.

А што се тиче освете књазу Милошу због његова ранијег писма, могла би се извући из прећутног прекора што је књаз неписмен и Доситејева дјела издаје под утицајем школованих људи из своје околине који су и то радили у својем сопственом интересу. Књаз је могао да дозволи, у сопственом интересу, нападе на калуђерство и цркву, док Његош, који је из властитог искуства знао улогу црногорских и српских калуђера, чији се живота и рад у потпуности разликовао од живота и рада оних што их је Обрадовић знао и нападао, то није могао.

Још једна Доситејева нетачност могла је да наљути Његоша иако ју нико од наших научника није примијетио. На једном мјесту у „Совјетима“ Доситеј свом Серафиму дословно каже: „Знаш ти добро да Албанез и Црногорац убије човека како год дивију козу, па отпусти; крађу, лажи и сваку обиду и неправду узда се да ће с запапреним пасуљом раздувати и као с громом растерати; нејма смрада и нечистоте коју се он не узда да неће с киселицом и с сирћетом опрати, с белим и црним луком разгнати“¹⁹ Написано је доста глупости и нетачности о Црногорцима, али нешто овако није могао смислити чак ни онај млетачки дужд који је војводу Драшка испитивао о сусједима Црногораца. Да се оно што неки напредни духови једног сусједног нам народа приписују својим злочинцима приписује Црногорцима, који никад нијесу били толико вјерски затучани, у најмању руку не значи повољно писање о Црној Гори и Црногорцима, па то није могао поднијети ни само „религиозни“ Његош.

Milan Rakočević

NJEGOŠ'S JUDGMENT OF DOSITEJ

S u m m a r y

After a short review of the contemporary attitude toward Njegoš and „the study of Njegoš, one comes to the question of Njegoš's condemnation of Dositej as literary very interesting.

This paper contains:

1. The letters of prince Miloš Obrenović to Njegoš and Njegoš's answers to Miloš, which were published by Lavrov in the Chronicle of the Russian Czar Academy of Sciences in Moscow in 1903, so that the reader could have an idea what the question is about.

2. The interpretation of those letters and especially of Njegoš's attitude toward Dositej, by various commentators — from Lavrov to prof. Kilibarda Ph. D., if they were available to the author.

3. The authors's criticism of those particular comments, especially of the attitudes of Jovan Skerlić, Teodora Petrović and Novak Kilibarda.

4. The author's viewpoint of Njegoš's attitude toward Dositej's writing, supported by the statements of the writers about Dositej and Njegoš.

¹⁹ Доситеј Обрадовић, Ibidem, стр. 242.